

Mateja Gaber je doktorica znanosti s področja literarnih ved in profesorica nemškega in slovenskega jezika s književnostjo na Filozofski fakulteti UL na Oddelku za germanistiko z nederlandistiko in skandinavistiko.

Pomembno je ohranjati človečnost

- Dr. Mateja Gaber: »Umetnost v srednjem veku še zdaleč ni bila temačna.«
- Da bi vitez dosegel pričakovane cilje, je moral zavzeto služiti gospe, gospodarju in Bogu
- »Naravoslovne in humanistične ter družboslovne vede so 'napete na isto godalo, ki iz več strun priklične en odmev'.«

Tekst: **Smilja Štravs**

Fotografije: **Uroš Hočevar**

Mateja Gaber je doktorica znanosti s področja literarnih ved in profesorica nemškega in slovenskega jezika s književnostjo na Filozofski fakulteti UL na Oddelku za germanistiko z nederlandistiko in skandinavistiko. Poučuje nemščino na Oddelku za umetnostno zgodovino ter na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo. Posebno naklonjenost goji do srednjega veka in minezengerjev. Je idejna avtorica projekta *Evropska noč raziskovalcev – Humanistika, to si ti!*, ki poteka pod okriljem Univerze v Ljubljani. Osnovna tema projekta, ki ga koordinira Filozofska fakulteta, je odnos človek – žival od pamtiveka do danes. Leta 2021 je izdala svoje prvo leposlovno delo, literarizirano avtobiografijo *Svet, kot iz škatlice vzet*.

Srednji vek po splošnem prepričanju velja za posebej mračno obdobje, predvsem zaradi lova na čarovnice, tlačanstva, kmečkih uporov ... Vi pa ga povezuje z najlepšo ljubezensko poezijo.

Vsak človek izhaja iz sebe in okolja, v katerem živi. Tako jaz gledam in vidim lepoto v vsem, česar se lotim. Nekateri vidijo v srednjem veku čarovnice, izkoriščanje ljudi, zlasti kmetov, lakoto, bolezni, nasilje in vojne – vse to je zares obstajalo in za večino ljudi je življenje res lahko bilo brezperspektivno. Toda sama v srednjem veku iščem lepoto v zapisanih besedilih, čudovitih miniaturah, monumentalnih gotških zgradbah. Umetnost v srednjem veku še zdaleč ni bila temačna, ravno nasprotno – za ljubezensko liriko je bil to po antiki že drugi razcvet, za nemško književnost, s katero se ukvarjam, pa prvi. Srednji vek je bil kulturno, umetniško in filozofsko izjemno dinamičen čas, ki je po

Kdo so avtorji pesmi v Minezangu?

Avtorji pesmi – če vzamem pod drobnogled najpomembnejšo pesmarico, tj. Manessejev rokopis – prihajajo iz različnih slojev takratne družbe. Medtem ko so v zgodnjem srednjem veku bili avtorji (literarnih) besedil zlasti duhovniki, so avtorji minezanga posvetni ljudje. Rangirani so glede na svoj družbeni položaj. Tako je na prvem mestu cesar Rimsko-nemškega cesarstva Henrik VI., sledijo mu kralji (Štaufovec Konrad Mlajši, češki kralj Venčeslav II.), nato vojvode, grofje, mejni grofje, vitezi ministeriali, pevci neplemiškega rodu in nazadnje potujoči pevci iz nižjih družbenih slojev.

Česa ste se pri prevodu tega besedila naučili, katero pomembno sporočilo nam predajajo viteške pesmi?

Da je ljubezen pomembna podstat slehernika in da je ena sama, neodvisna od časa in družbe.

Kaj pomeni *minne*?

Odgovor na to vprašanje še vedno iščemo, kajti nekakšne splošno zavzujoče opredelitve in izčrpnega opisa še nimamo. Kaj je *minne*, so se spraševali tudi pesniki, ki so o njej pisali. Zelo znan je verz Waltherja von der Vogelweideja, nejpomembnejšega minezengerja, ki je vse do Goetheja veljal za največjega nemškega pesnika: *Saget mir ieman waz ist minne? – Ali mi lahko kdo pove, kaj je ljubezen?* Verjetno je danes beseda ljubezen pomensko najbližje definiciji minne. Pri tem ljubezni ne smemo razumeti v današnjem smislu, temveč v kontekstu visokega srednjega veka, kjer so jo tako poimenovali nemški pesniki. Minne je

Ljudje so si že zgodaj v zgodovini podredili živali in jih uporabljali v svoj prid in svojo korist. Preskok med živaljo kot plenom in nato kot koristno udomačeno živaljo se je zgodil približno v 9. stoletju.

antiki vzpostavil temelje in nove družbene dogovore za človeka. Literatura se denimo ni več ukvarjala izključno z Bogom, grehi in onostranstvom, temveč s človekom, njegovo srečo in nesrečo, strahovi in željami, njegovim razmerjem do sveta, ki ga je obdajal, in tudi (a ne samo) z razmerjem do Boga.

Lotili ste se zahtevnega prevoda srednjeveških nemških ljubezenskih pesmi, ki ste jih predstavili v monografiji *Minezang*.

Gre za pesmi, ki so nastale v visokem srednjem veku – torej med letoma 1150 in 1300 – in so zapisane v srednji visoki nemščini. Mnoge pesmi so bile zapisane več kot sto let kasneje. Kakšna je bila njihova izvirna podoba, koliko so se spremenile, pa lahko le ugibamo. Vsekakor bi bilo preveč romantično, če bi predvidevali, da so se pesmi neokrnjeno širile od ust do ust in ohranile izvirno obliko in vsebino. Za medievaliste so najpomembnejši rokopisi Manessejev rokopis (Veliki heidelberški rokopis), Mali heidelberški rokopis in Weingartenski rokopis. V njih so zbrane pesmi srednjeveških pesnikov minezengerjev, rokopisi so pogosto dopolnjeni s fiktivnimi miniaturami pesnikov in bogato okrašeni z inicialami in heraldičnimi elementi. Ljubezen, ki preveva večino pesmi, pa je še danes večna tema.

torej le ena od pojavnosti ljubezni, ki v povezavi z 12. in 13. stoletjem pomeni ljubeč spomin. Pomeni, da razmišljamo o nekom ali nečem oz. se ga spominjamo. To so lahko ljudje ali tudi Bog. V 16. stoletju je beseda minne v nemščini zamenjala beseda *liebe* (ljubezen), *minne* pa je dobila grob in žaljiv pomen.

Vitezi imajo v srednjeveški družbi posebno mesto. Niso bili le poklicni vojaki, temveč tudi nosilci kulture.

Nemško viteštvo je zaznamovano z antičnimi in germanskimi vrednotami. Germanski ideali o zvestobi (*êre*), časti (*triuwe*) in neizmerni hrabrosti (*unverzaget mannes muot*) se v srednjeveških besedilih prepletejo z antično etiko (*prudencia, fortitudo, temperantia*) in krščansko etiko o božji milosti ter prepovedjo krvnega maščevanja za vsako ceno. Tako je vitez nekdo, ki je lepo vzgojen in si prizadeva za ljubezen, čast, božjo milost ter tudi za materialne dobrine. Kodeks viteških vrlin je v francoskem okolju *courtoisie* (fevdalnemu dvoru primerno vedenje), *galanterie* (prefinjena vljudnost) in *chevalerie* (viteškost). Vitez pa seveda nisi *a priori*. Da bi vitez dosegel pričakovane cilje, mora biti aktiven v službi gospe, službi gospodarja in službi Boga. To je bilo kar zahtevno delo. Pomembno je, da v visokem srednjem veku vitezi postanejo nosilci kulture, ki se

Dr. Mateja Gaber je idejna avtorica projekta *Evropska noč raziskovalcev – Humanistika, to si ti!*, ki poteka pod okriljem Univerze v Ljubljani. Osnovna tema projekta, ki ga koordinira Filozofska fakulteta, je odnos človek – žival od pamtiveka do danes.

iz religioznih centrov (samostani in cerkve) premakne v posvetne (dvor). Viteštvo je v minezangu seveda prikazano kot princip in ideal, ne pa takšno, kot je v resnici bilo.

Vitezi so na piedestal svojega čaščenja postavili žensko, ideja o »opolnomočenju« žensk, o kateri govorimo danes, torej ni nekaj novega?

Skrbeti in častiti žensko, jo obvarovati – to je bil pomemben element vitezove službe. Ženska pa je v nemški srednjeveški liriki imela več pojavnosti. Lahko je bila gospodarica (*frouwe*), po navadi poročena gospa vitezovega fevdalnega gospodarja, kralja, cesarja. *Frouwe* je bila nedosegljiv ideal, ta nedosegljivost je bila njen najpomembnejši atribut. Ker je v pesmih neimenovana, se je z njo lahko poistovetila sleherna druga ženska. O *frouwe* poje t. i. *hohe minne*, visoka ljubezen. Lahko pa je opevana bila običajno mlado dekle (*vrouvelin*) ali ženska nižjega stanu (*wîp*), ki je pesniku ljubezen tudi vračala. O njih poje t. i. *niedere minne*, nizka ljubezen. Na taka dekleta in žene viteški pesnik ne gleda zviška, temveč jih v pesmi povzdigne k sebi enakim. O opolnomočenju ženske pa ne moremo govoriti. Visoki srednji vek sicer pozna močne ženske, denimo Eleonoro Akvitansko ali Hildegardo iz Bingna, a podobe, kot nam jih kaže literatura, da je ženska nekakšno višje bitje, ki mu vitez služi, so literatura, so fiktivni svet, ki je močno idealiziran.

Kakšno je bilo razumevanje ženske v srednjem veku?

Čeprav lahko zgodovino srednjega veka beremo kot zgodovino moških, pa so nanjo vplivale tudi ženske, četudi so bile predmet poročnih

pogodb, širjenja dinastij in reševanja političnih konfliktov. Bile so odvisne od mož in družin, ki so jim pripadale. Toda tudi ženske nižjih slojev so bile pravno in ekonomsko odvisne od svojih mož. Praviloma nastopajo v vlogi matere in zakonske žene in ne kot samostojni individuumi. Izjemoma se pojavljajo kot nosilke delovanja v zdravilstvu. To pa še zdaleč ne pomeni, da niso imele znatnega vpliva na politično, gospodarsko in socialno življenje. Mnoge od njih so upravljale z družinskim premoženjem ali so imele velik političen vpliv na soproge.

Ste idejna avtorica projekta *Evropska noč raziskovalcev – Humanistika, to si ti!*, v sklopu katerega skupaj z raziskovalci, znanstveniki, umetniki in študenti Univerze v Ljubljani proučujete odnos človeka in živali v različnih kontekstih.

Čeprav velja človek za krono stvarstva, je povsem jasno, da bi potekala zgodovina človeštva brez živali, ki bi človeku pomagale, popolnoma drugače. Odnos med človekom in živaljo se je vedno znova spreminjal, toda ves čas je obstajala konstanta: to je bila odvisnost človeka od živali, ki jo lahko zasledimo že pri lovcih v kamenu dobi. V tem odnosu je bil človek praviloma v nadrejenem položaju, ki mu ga je pripisala že grška mitologija v zgodbi o Prometeju: zelo jasen je človekov skoraj božanski in vladajoči položaj in zelo jasen je podrejen položaj živali. Ljudje so si že zgodaj v zgodovini podredili živali in jih uporabljali v svoj prid in svojo korist. Preskok med živaljo kot plenom in nato kot koristno udomačeno živaljo se je zgodil približno v 9. stoletju pr. n. št. in je popolnoma spremenil razvoj obojih.

V medievalistiki vedno naletimo na živali. Vpete so v besedila in podobe, arheološke najdbe, ritualne predmete, pravo, heraldiko, izročilo, prego-

Mnogi so prepričani, da je Friderikova knjiga o sokolarjenju še danes, po 800 letih, ena temeljnih knjig za vsakogar, ki lovi s pticami. Izgubljeno delo *De arte venande cum avibus* (Umetnost lova s pticami) je nastalo okoli leta 1240. Gre za razkošen rokopis v šestih zvezkih, za katerega naj bi tudi predloge za ilustracije prispeval Friderik II.

vore, uroke in še kaj. V nemških literarnih besedilih lahko v srednjem veku izpostavimo zlasti tri pretekle tradicije: biblično, torej zgodbo o stvarjenju živali, naravoslovno, ki je bila zbrana v antičnem vedenju o živalih, in magično, ki jo najdemo v čarovniških urokih in krščanskih blagoslovih. V nemški literaturi je zelo znan *Drugi merseburški urok*, napisan v stari visoki nemščini, ki posega v čas predkrščanske germanške mitologije. Pripoveduje o poškodovanem konju, ki ga z urokom reši najvišji bog *Wotan* (Odin). Živali imajo tudi pomembno simbolno vlogo v nemškem nacionalnem ljudskem epu *Pesem o Nibelungih*, ki je nastal na prehodu iz 12. v 13. stoletje, v viteških romanih pa živali zasledimo na vsakem koraku.

Danes strogo ločujemo med naravoslovjem ter humanistiko in družboslovjem, pogosto nam manjka t. i. celostni pogled, medtem ko živali lahko predstavljajo nekakšen most med vejami znanosti.

Vedno se je zdelo, da (literarne) intelektualce in naravoslovce intelektualno ločuje nepremostljiv prepad. Jaz menim, da sta humanizem in naravoslovje zelo prepletena in da ena stroka vodi k drugi. Vsak znanstvenik mora znati razmišljati zunaj okvirov svoje stroke in se povezovati z drugimi. Naravoslovne in humanistične ter družboslovne vede so, če parafraziram Rilkeja, napete na isto godalo, ki iz več strun priključuje odmev. Ravno v projektu *Evropske noči raziskovalcev – Humanistika, to si ti!*, se je pokazalo, kako so prav živali skupni imenovalci različnih znanosti. Čeprav projekt koordinira Filozofska fakulteta v Ljubljani, so naši partnerji tudi druge fakultete in akademije Univerze v Ljubljani, ker skušamo pokazati, kako pomembna je v znanosti prav interdisciplinarnost.

Katere živali so najbolj izpostavljene v literaturi in še posebej v minezangu?

V minezangu naletimo na živali, ki so del dvorske družbe tistega časa. Prednjači sokol, sledijo mu slavček in orel ter nekatere ptice pevke, a tudi koze, opice, želve in druge živali. Vse te živali so imele simboličen pomen, njihova simbolika pa ni nujno tista, ki velja danes. Nekoliko več

favne je v spremljajočih poslikavah na rokopisih, kjer se ob besedilu pogosto pojavlja vitez na konju ali med lovom na veliko divjad.

Imajo sokoli in ženske kaj skupnega?

Če izhajam iz srednjeveške literature, najdemo sokola pogosto ob zapuščeni ženski in je prispodoba za viteza. V dvorskem romanu *Tristan Gotfrida Strasbourškega* avtor primerja Izoldin pogled s pogledom sokola, kjer njen drzni pogled predstavlja žensko spogledovanje. V *Pesmi o Nibelungih* je sokol prispodoba princa Siegfrieda, ki ga v Kriemhildinih sanjah ubijeta dva orla. Primerov je veliko.

Vzgoja sokola pa je tudi prispodoba za vzgojo mladega plemiča in ideal moškosti ...

Vsi sokolarji vedo, kako težko je vzgajati sokola in da je njegova vzgoja dolgotrajna. Podobno je bilo z vzgojo viteza. Od paža in oprode in preko mnogih preizkušenj se je oblikoval mladi vitez. Plemiške sinove so zelo zgodaj pošiljali na druge dvore, da bi jih vzgajali v viteze. In tako kot v srednjem veku sama podoba sokola ni bila tako bistvena, temveč so bile pomembne njegove vrline in (plenilske) sposobnosti, tako je bilo tudi pri vitezu. Uspeh sta zagotavljali načrtna vzgoja in urjenje.

Moj sokol odletel je v dežele daleč proč poje minezang ... Bi to lahko razumeli kot izgubljeno ljubezen?

V mnogih pesmih je sokol ne nujno izgubljena, zagotovo pa nenavzoča ljubezen. Toda vsak sokol se nekoč vrne. Če imamo sokola, mu moramo pustiti svobodo. Enako je z vitezom. Vitez ne more izpolnjevati vseh svojih atributov, ki ga naredijo viteza, če ne gre od doma. Potem je namreč samo v službi gospe. Mora pa biti tudi v službi svojega fevdalnega gospoda (se torej udeleževati bojev), prav tako mora biti v službi Boga in denimo iti v Jeruzalem osvobajati božji grob. Vse vitezove »službe« so pomembne.

Sokolarjenje je že v 13. stoletju popisal napredni cesar svetorimskega cesarstva Friderik II. Tudi na kraljevskem prestolu je upodobljen s sokolom ob sebi. Kako pomembna je bila ta knjiga?

Mnogi so prepričani, da je Friderikova knjiga o sokolarjenju še danes, po 800 letih, ena temeljnih knjig za vsakogar, ki lovi s pticami. Izgubljeno delo *De arte venande cum avibus* (Umetnost lova s pticami) je nastalo okoli leta 1240. Gre za razkošen rokopis v šestih zvezkih, za katerega naj bi tudi predloge za ilustracije prispeval Friderik II. Ohranjena sta dva zvezka, ki ju je dal izdelati Friderikov sin Manfred in ju hrani Vatikanska knjižnica. V knjigi je natančen opis vzreje sokolov in nekaterih drugih ptic ujed, njihovih prehrabnih navad, bolezni, dani so napotki za sokolarje ipd.

Posebno mesto imajo v literaturi tudi konji, psi in jeleni. Kakšno je bilo njihovo mesto, komu so pripadali?

Konj je bil neločljivo povezan z vitezom. Viteški konji iz srednjega veka so pogosto upodobljeni kot ogromne in močne živali. Nova britanska študija pa je pokazala, da so bili po sodobni definiciji v resnici to bolj poniji. Zelo verjetno so bile v različnih obdobjih zaželene različne oblike in pasme konj, odvisno od bojne taktike in kulturnih preferenc. Vzreja konj tako ni bila nujno optimizirana glede na velikost, temveč glede na obnašanje v boju, na turnirjih ali vzdržljivosti na dolgih pohodih.

Psi so lahko imeli vlogo družabnika in so bili denimo pri dvornih gospeh statusni simbol, lahko so bili čuvaji ali pa so bili delovni psi. Niso pa bili

vsi psi dovoljeni vsem ljudem. Hrte so na primer lahko imeli samo predstavniki visokega plemstva. Ker pa so tudi nižji sloji potrebovali pomočnika pri lovu na malo divjad ali nekatere ptice, so izurili psa, ki je imel lastnosti hrta (greyhounda), vendar je bil manjši (whippet). V srednjem veku je bil lov stvar prestiža, divjad pa je predstavljala bistven delež v prehrani gospode.

Tudi jelenjad je bila stvar prestiža, saj so jo lahko lovili samo najbolj plemeniti. Tukaj lahko omenim našega gospoda Žovneškega (kasneje rodbina Celjskih), ki je na miniaturo v Manessejevem rokopisu upodobljen na konju, in sicer v trenutku, ko je uplenil jelena. Ta likovni detajl je obenem pomemben podatek, da je šlo za nekoga iz visokega plemstva. To podkrepijo še upodobljeni hrti ob Žovneškem.

Posebej ljubi so vam psi pasme saluki, perzijski hrti, ki veljajo za najstarejšo pasmo psov na svetu. Udomačili naj bi ga že v davni Mezopotamiji. Kakšna je njegova vloga v poeziji in življenju sploh?

Salukiji imajo več poimenovanj, ki pričajo o tem, kako pomembni so bili v skoraj tritisooletni zgodovini. Poimenovanje perzijski hrt (včasih tudi arabski hrt) salukije lokalno umešča v staro Perzijo, salukiji so

Poimenovanje perzijski hrt (včasih tudi arabski hrt) salukije lokalno umešča v staro Perzijo, salukiji so kraljevi psi Egipta, saj so jih pokopavali skupaj s faraoni, so gazelji psi, ker so jih uporabljali za lov na gazele po vroči puščavi. Najlepši izmed mitov pravi, da so Alahovo darilo in El-Horr, tj. plemeniti.

kraljevi psi Egipta, saj so jih pokopavali skupaj s faraoni, so *gazelji psi*, ker so jih uporabljali za lov na gazele po vroči puščavi. Salukiji so povezani z veliko miti, najlepši je ta, ki pravi, da so *Alahovo darilo* in *El-Horr*, tj. plemeniti. Nomadska ljudstva so salukijem dovolila, da so skupaj z njimi spali v šotorih, pse so okrasili s čudovitimi izvezenimi ovratnicami, njihova prodaja je bila izključena – salukija si lahko samo podaril. Skupaj s sokoli so nomadom pomagali pri lovu na hrano. Vzgojeni so bili tako, da so žival ujeli in jo živo zadržali do prihoda gospodarja. Njihov lovski nagon je bil zelo izrazit, takšen je še danes, ne pa tudi nagon za ubijanje.

Živali v zgodovini pa niso povezane samo s poezijo, ampak tudi z resničnostjo narave, ki jo danes, varno zaprti v mestna stanovanja, slabo razumemo. Pri projektu *Evropska noč raziskovalcev – Humanistika*, to si ti! ste izpostavili tudi ta vidik.

V našem projektu, kjer smo raziskovali odnos človeka do živali in živali do človeka, smo naleteli na vsebine in kontekste, ki si jih na začetku nismo niti predstavljali. Čeprav projekt še ni zaključen, ugotavljamo, da je povezanost človeka in živali skoraj vseprisotna in da skoraj ni področja, kjer ne bi naleteli nanjo. Vse znanosti na takšen ali drugačen način naletijo na žival. Pomembno pa je, da v vsaki znanosti ohranjamo človečnost, *humanitas*.

Humano ravnanje z živalmi in razvijanje empatije do njih kot do čutečih bitij pa sta vedno bolj vključena tudi v znanstvenoraziskovalno delo. Dobrobit je po zaslugi Veterinarske fakultete v Ljubljani vključena v obvezni predmetnik bodočih veterinarjev, to pomeni, da vzgajajo nove generacije empatičnih veterinarjev, ki imajo veliko bolj human pogled na svet okoli sebe, zlasti na živali. ■

